

A MARATHONI CSATÁRÓL.

Valamely esemény jelentősége nemcsak következményeitől függ, hanem attól a hatástól is, melyet annak emléke az emberiség gondolat- és érzelemvilágára gyakorol, a marathoni csatát tehát a világtörténet eseményei között mindenkor előkelő hely fogja megilletni. Az ilyen általános érdeklődés tárgyát alkotó esemény a történetkutatókat is fokozott mértékben ösztönzi az igazság keresésére. De bármennyi szellemességet és képzelőtehetséget is pazaroltak történetbuváraink és philologusaink a marathoni csata lefolyásának, előzményeinek, következményeinek és jelentőségének megállapítására, még a főbb mozzanatok tekintetében sem tudtak megegyezésre jutni. A marathoni csata története még mai nap is probléma és minden újabb észrevétel, amely a forrásainkban megtalált vagy az azokból következtetett adatokat megerősíti, egyszersmind hozzájárul a probléma megoldásához.

A legrégebbi forrás, a mely összefüggően mondja el a marathoni csata történetét, tudvalevőleg Herodotos munkája. Bár a modern kritika kimutatta, hogy a későbbi leírások mind többé-kevésbé Herodotosén alapulnak, mindamellettt meghagyta annak lehetőségét, hogy a csatáról egy a Herodotosban közölt hagyománytól eltérő, független hagyomány is élt, hogy tehát a későbbi forrásokba e független hagyományból származó adatok is kerülhettek és így ezek a későbbi források is tekintetbe vehetők a herodotosi előadás ellenőrzésére. A modern kritika továbbá kimutatta, hogy Herodotos előadása néhány önmagában valószínűtlen és egymással is ellentétben álló adatot tartalmaz. Ez által meggingatja bizalmunkat az egész előadás hitelessége

íránt és kétséssé teszi, vajon egyáltalán megtudhatunk-e valami biztosat a csata lefolyásáról. Végül a modern kritika a combinatióknak is tág teret nyitott, mert kiderült, hogy a herodotosi előadás, különösen ha annak kifogásolt részeit mellőzzük, a csata lényegéről alkotott legellentétebb fölfogásokkal is többé-kevésbé összeegyeztethető. Így tulajdonképen még ma is meg nem czáfolva állanak egymás mellett, hogy csak a legfontosabbakat említsem: Curtius Ernőnek,¹ Devaux Pálnak,² Delbrück Jánosnak³ és G. B. Grundynak⁴ teljesen ellentétes nézetei.

A kutatások e meddőségének oka véleményem szerint abban a körülményben rejlik, hogy noha a kritika szellemes is, mélyreható is volt: a legfontosabb szempont benne kellőképen érvényre nem jutott. Mert bármennyire is vizsgálták a herodotosi előadást és annak egyes részleteit, az előadás alapját képező hagyományt mint hagyományt alaposan megvizsgálni elmulasztották. Már pedig ha valamely eseményt egy szóhagyomány alapján írt feljegyzésből ismerünk, főfeladatunk e hagyománynak természetét, keletkezését, fejlődését és tendenciáját kutatni és az így nyert eredmények alapján megállapítani, hogy a hagyomány és a hagyomány egyes adatai között melyik mekkora mértékben érdemel hitelt, hogy hol és minő irányban eszközölhető változtatás: mert ennek ismerete nélkül legfeljebb azt tudhatjuk meg, hogy miképen történhetett, nem pedig azt, hogy miképen történt az illető esemény. A herodotosi elbeszélés vizsgálata közben sikerült néhány megfigyelést tennem, melyek a jelzett irányban mozogva, talán hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a herodotosi előadás alapjául szolgáló mondának és különösen e monda

¹ Először Vischer «Erinnerungen aus Griechenland» recenziójában. Götting. Gelehrte Anzeigen. 1859. 2013—2015. 1.

² Mémoire sur les guerres Médiques. Mémoires de l'Académie Royale. Bruxelles, 1876. Delbrück őt következetesen Devaux-nek nevezi.

³ Die Perserkriege und die Burgunder Kriege. Berlin, 1887.

⁴ The great Persian War. 1901.

néhány részletének hitelessége megvilágíttassék és ezáltal e nevezetes napok történetét fedő homály némileg eloszlatassék.

I. A herodotosi előadás hitelessége.

A marathoni csatának egyik legvitatottabb pontja a pajzsfelmutatás históriája. Herodotusból tudjuk, hogy az Alkmeonidákat az ő korában azzal vádolták, hogy a marathoni csata idejében Hippiassal és a perzsákkal czimboráltak és a csata után, mikor a perzsák már hajókon voltak, egy pajzs felmutatása által nekik Attika körülhajózására és a védtelen városnak a győzelmes hadsereg visszatérle előtt a támadásra jelt adtak. Herodotos ezzel a váddal szemben megvédelmezi őket; azt vitatja, hogy az árulás megtörtént ugyan, de azt nem az Alkmeonidák követték el. A modern kritikusok arra szorítkoztak, hogy hol az Alkmeonidák ártatlanságát, hol bűnösségét vitatták, míg aztán Delbrück azt igyekezett kimutatni, hogy a pajzsfelmutatás csak rémlátás volt, valóságban pedig meg sem történt. Pedig az, vajon a pajzsfelmutatás megtörtént-e vagy sem, egészen alárendelt jelentőségű a mellett a tény mellett, hogy az Alkmeonidákat árulással vádolták, hogy Herodotos e vád megemlítését szükségesnek tartotta és hogy aztán hosszadalmasan bizonyítgatja az ő ártatlanságukat.

Ennek a ténynek a jelentősége nagyban emelkedik, ha belőle kiindulva vizsgáljuk a marathoni legendát. Herodotos elbeszélésében ugyanis még két helyen van burkoltan olyanokról szó, a kik Athént a perzsáknak és Hippiasnak átadni akarták. Az egyik hely az, midőn a perzsák arra számítanak, hogy az athéniak éppen úgy fognak cselekedni, mint az eretriaiak,* vagyis más szóval, hogy akadnak köztük árulók, a kik nekik a kapukat kinyitják. A másik, midőn Miltiades a haditanácsban így ijesztgeti Kallimachost: ἦν μὲν νυν μὴ συνβάλωμεν, ἔλπομαι τινα στάσιν μεγάλην διασεισιν ἐμπεσοῦσαν

* δοκέοντες ταῦτὰ τοὺς Ἀθηναίους ποιήσειν τὰ καὶ τοὺς Ἐρετριέας ἐποίησαν. Hdt. VI. 102.

τὰ Ἀθηναίων φρονήματα, ὥστε μηδίσαι. ἦν δὲ συμβάλωμεν πρὶν τι καὶ σαθρὸν Ἀθηναίων μετεξετέροισι ἐγγενέσθαι. θεῶν τὰ ἴσα νεμόντων, οἳοὶ τε εἰμὲν περιγενέσθαι τῇ συμβόλῃ.»* Hogy kikre számítottak a perzsák, hogy kiket tartott Miltiades arra képeseknek, hogy az athénieknek átpártolását a médekhez kihasználják, nincs ugyan megmondva, de alig lehet kétséges, hogy azok, a kik a pajzs felmutatásával az Alkmeonidákat vádolták, itt is őreájuk czéloztak, mint azokra, a kik a perzsáknak és Hippiasnak Athént át akarták adni.

Abban a mondában tehát, melyet Herodotosnál találunk, eredetileg három helyen volt szó az Alkmeonidák áruló magatartásáról és ez a magatartás döntő fontosságú volt a háború lefolyására. Ő rájuk számítottak a perzsák, midőn Marathonnál partra szálltak; ő velük ijesztgette Miltiades Kallimachost, hogy a csatát siettesse; végül ők akarták a marathoni csata után a várost az ellenség kezére játszani. Tehát a herodotosi monda eredetijében az Alkmeonidák áruló magatartása nem egyszerű, ellenséges forrásból származó, beleszótt epizód volt, hanem az egész mondával szorosán összefüggött, úgyszólván annak alapját képezte. Tehát az egész monda eredetileg Alkmeonida-ellenes forrásból származik.

Már most miért mondja el Herodotos Datis hadjáratának történetét egy olyan monda alapján, a mely egészen az Alkmeonidák árulására van alapítva, noha őket ártatlannak tartja? Erre csak az lehet a felelet: azért, mert ő az Alkmeonidák szereplését mellőzve ezt a mondát tökéletesen hitelesnek tartja. Ebből következtetjük, hogy Herodotos korában ezt a mondát oly tekintélyes forrásból származottnak, oly hitelesnek tudták, hogy a mellett más, az Alkmeonidák szerepét kedvezőbb színben feltüntető monda vagy nem élt, vagy legalább hitelre egyáltalában nem számított. Mert ha létezett volna egy más, Alkmeonida-párti monda, akkor Herodotos bizonyára csak ezt, vagy legalább ezt is megemlítette volna. Tehát a Justin- és Cornelius

* Hdt. VI. 109.

Nepos-féle előadások teljesen későbbi eredetűek, semmi régebbi mondán nem alapulnak, hanem a mint az különben is az analysisekből nyilvánvaló, a herodotosi monda alapján teljesen önkényes combinatio által létrejött változatok.

Hogy a monda tekintélyes, Miltiadeshez közel álló, az ő terveibe és intentióiba beavatott forrásból származik, nyilvánvalóvá lesz, ha meggondoljuk, hogy a stratégiában általában járatlan, ebben a különös esetben pedig éppen e járatlansága miatt forrását meg nem értő és ezért azt hibásan visszaadó Herodotos olyan csataleírást nyújt, mely e meg nem értésből származó hiányai ellenére is az athéniek győzelmének okait teljesen megvilágítja. Három körülmény volt az, a mely a perzsák vereségét okozta: 1. az, hogy a perzsa lovasság legfeljebb elenyésző csekély számban vett részt a csatában; 2. hogy az athéniek a futva-támadás által a rájuk zúdított nyilzárpot hatástalanná tették; 3. hogy Miltiades, ellentétben az ellenséggel, az athéniek csatasorának szárnyait erősítette meg, ez által lehetővé tette e szárnyak győzelmét, de aztán meghagyta nekik, hogy a perzsák menekülő szárnyait ne üldözzék, hanem a helyett a perzsáknak az athéniekénél erősebb és azért valószínűleg győzelmesen előrenyomuló centruma ellen forduljanak és azt hátba támadják. A mi az első körülményt illeti, Herodotos azt egyáltalában nem említi meg; sőt Macannek egy helyes megjegyzése szerint ő úgy képzelte, mintha a perzsa lovasság teljes számban vett volna részt a csatában. Hogy ez nem így volt, ezt mi csak következtetjük, de következtették már az ókorban is, a mint azt a *χωρίς ίππεις* szóláshoz magyarázatul fűzött anekdota mutatja. Valószínűtlen, hogy az eredeti forrás, a mely, mint még látni fogjuk, Miltiades taktikáját alaposan ismerte, nem tudta azt, hogy a perzsa lovasság csak csekély mértékben vett részt a csatában és hogy ez a körülmény jelentékenyen járult hozzá az athéniek győzelmének előmozdításához; ellenben, ha ez a forrás Miltiades körében keresendő, nagyon érthető, hogy ezt a körülményt elhallgatta. Ha Miltiades győzelmének ez az oka

a nagyközönség előtt is ismeretes lett volna, akkor azt Herodotos, mint a Miltiadesszel ellenséges viszonyban levő Alkmeonidák szószólója, alighanem megemlítette volna. Valószínű tehát, hogy csak a beavatottak tudták ennek jelentőségét, azok pedig azt saját érdekükben agyonhallgatták, úgy hogy a dolog a nagyközönségnek és így Herodotosnak tudomására sem jutott. A futva-támadás célját Herodotos, illetőleg közvetlen forrása egyáltalán nem ismerte, azért nem is említette meg, hanem ebben csak az athéniek vakmerőségének jelét látta. Hogy ő ezt a célt még csak nem is gyanította, azt legjobban mutatja egy megjegyzés, mely szerint a perzsák azon csodálkoztak, hogy az athéniek azt lovasság és íjászok hiányában merték megtenni;¹ már pedig világos, hogy a futva-támadás éppen az íjászok hiánya miatt történt. A cél nem ismerését mutatja még az is, hogy Herodotos nyilvánvalóan úgy képzelte, mintha az athéniek az egész nyolcz stadiumnyi távolságot, mely őket a perzsáktól elválasztotta, futva tették volna meg,² a mi pedig nem lehetséges, mert először is czéltalan lett volna, másodszor meg okvetlenül az athéniek csatasorának felbomlásához vezetett volna. Már ebből is kitűnik, hogy Herodotos vagy közvetlen forrása katonai dolgokhoz nem értett és így Miltiades taktikájának megértésére is képtelen volt. Annál csodálatosabb tehát, hogy a perzsák vereségét okozó harmadik körülmény előadása, a mely pedig a legtöbb szakértelmet követeli, nemcsak mély belátásra, hanem Miltiades taktikájának tökéletes ismeretére vall. El sem képzelhető, hogy az, a kitől ez az elbeszélés származik, a futva-támadás célját nem tudta, sőt katonai szempontból lehetetlen hadműveletet szőtt volna elbeszélésébe. A futva-támadás ismeretére vall az is, hogy maga a herodotosi elbeszélés is hangsúlyozza annak kor-

¹ μανίην τε τοῖσι Ἀθηναίοισι ἐπέφερον ... ὄρέοντες αὐτοὺς... δρόμῳ ἐπειγόμενους, οὔτε ἵππου ὑπαρχούσης σφι οὔτε τοξομαμάτων. Hdt. VI. 112.

² ἐνθαῦτα ὡς ἀπέειπεν οἱ Ἀθηναῖοι, δρόμῳ ἔεντο ἐς τοὺς βαρβάρους. ἦσαν δὲ στάδιοι οὐκ ἐλάσσονες τῷ μεταίχμιον αὐτῶν ἦν ὀκτώ. Hdt. u. o.

szakalkotó jelentőségét.¹ Hogy pedig az eredeti mese nem szólt nyolcz stadiumnyi futásról, ezt Herodotosnak az a megjegyzése mutatja, hogy az atheneiek tömött sorokban jutottak az ellenséghez,² a mit csak egy katonai dolgokban járatlan ember tarthatott nyolcz stadiumnyi futás után lehetségesnek. A hiba tehát csak ott lehet, hogy Herodotos, vagy az, a kitől ő a mondát hallotta, az eredeti forrást nem értette meg és azért annak állításait hibásan adta vissza. Az eredeti forrás valószínűleg csak annyit mondott, hogy a perzsák csodálkoztak az athéniak vakmerőségén, a kik őket lovasság és íjások nélkül megtámadni merték és hogy a távolság a két ellenség között nyolcz stadium volt, de az athéniak csak annak utolsó részét, mikor az ellenség nyilzápóra már kárt tehetett volna bennök, tették meg futólépésben. Az eredeti forrás tehát minden valószínűség szerint a perzsák vereségét okozó második körülményt éppen oly jól tudta, mint a harmadikat; ámde Herodotos vagy közvetlen forrása az előbbi hibásan, az utóbbit pedig helyesen adta vissza. Így tehát az egész csataleírás, de különösen a Miltiades taktikájára vonatkozó részlet olyan beavatottságra vall, hogy az eredeti forrás Miltiades legközvetlenebb környezetében keresendő, sőt végeredményben valószínűleg magának Miltiadesnek elbeszélésén alapul. Akkor érthetővé is válik, hogy miért tett szert ez az elbeszélés akkora tekintélyre, hogy senkisémet kísérte meg az eseményt másképen előadni. Miltiadesre, vagy legalább közvetlen környezetére, mint forrásra vall az eredeti mondából kiérezhető Alkmeonidagyűlölet is, hiszen az Alkmeonida-pártnak feje, Xanthippos, Perikles atyja, volt Miltiades vádlója a parosi hadjárat miatt indított perben. Ugyanerre vall Miltiadesnek Kallimachoszhoz intézett beszéde is, a melyben alighanem Herodotostól észrevétlenül bennmaradt egy részlet, a mely Harmodios

¹ πρώτοι μὲν γὰρ Ἑλλήνων πάντων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν δρόμῳ ἐς πολεμίους ἐχρήσαντο. Hdt. u. o.

² Ἀθηναῖοι δὲ ἐπειτε ἀσπρῶι προσέμιξαν τοῖσι βαρβάροισι. Hdt. u. o.

és Aristogeitont látszik Athén felszabadítóinak feltüntetni,¹ noha Athén felszabadítása a tyrannis alól az Alkmeonidapárti monda és ennek értelmében Herodotos szerint is az Alkmeonidáknak érdeme volt.² A herodotosi monda tehát végeredményben Alkmeonida-ellenes forrásból származik és valószínűleg magának Miltiadesnek, vagy legalább is egy hozzá nagyon közel álló, gondolataiba és szándékaiba teljesen beavatott egyénnek elbeszélésén alapul.

Ha már most megfigyeljük, hogy miként bánt el Herodotos a mondának Alkmeonida-ellenes részleteivel, sajátosságos eltérést észlelhetünk. Az első két esetben az árulókat egyáltalán nem nevezi meg, sőt az árulás tényén is lehetőleg gyorsan átsiklik; a harmadik esetben ugyan megnevezi az Alkmeonidákat, de rá nyomban megczáfolja azt, hogy az árulók ők voltak, sőt az egész olybá tűnik fel, mintha őket csak azért nevezné meg, hogy a czáfolatot alkalmazhassa. Ha a czáfolat szükségét nem érzi, a harmadik helyen is elmulasztotta volna az árulókat megnevezni és akkor mi egyáltalán nem tudnók, kikben keressük őket. Ha nekünk írt volna, bizonyára ezt a módot választotta volna. Csakhogy ő kortársainak írt, a kikkel szemben az Alkmeonidákat védelmezni kellett, mert különben a meg nem nevezett árulókból rájuk ismertek volna. Tehát az Alkmeonidák megnevezése a harmadik helyen csak betoldás abba a mondába, a melyet Herodotos hitelesnek elfogadott. A betoldás pedig abból a célból történt, hogy a czáfolatot elhelyezni lehessen. Ha pedig ezt a betoldást elhagyjuk, azt látjuk, hogy Herodotos tulajdonképpen az Alkmeonidapárti versiót közli, hogy tehát az Alkmeonidák az Alkmeonida-ellenes mondát nagyjában úgy

¹ ἐν σοὶ νῦν Καλλιμαχεῖ ἐστὶ . . . μνημόσυνα λιπέσθαι ἐς τὸν ἅπαντα ἀνθρώπων βίον οἷα οὐδὲ Ἀρμόδιός τε καὶ Ἀριστογείτων [λείκουσι]. Hdt. VI. 109.

² καὶ οὕτω τὰς Ἀθηνας οὗτοι (i. i. az Alkmeonidák) ἦσαν οἱ ἐλευθερώσαντες πολλῶ μᾶλλον ἢ περὶ Ἀρμόδιός τε καὶ Ἀριστογείτων. οἱ μὲν γὰρ ἐξηγρίωσαν τοὺς ὑπολοίπους Πεισιστρατιδῶν Ἱππαρχὸν ἀποκτείναντες, οὐδὲ τι μᾶλλον ἔπαυσαν [τοὺς λοιποὺς] τυραννεύοντας. Ἀλκμεωνίδαι δὲ ἐμφανέως ἠλευθέρωσαν. Hdt. VI. 123. ἐπεὶ Ἱππαρχὸν . . . κτείνουσι Ἀριστογείτων καὶ Ἀρμόδιος . . . μετὰ ταῦτα ἐτυραννεύοντο Ἀθηναῖοι ἐπ' ἕτερα τέσσαρα οὐδὲν ἦσαν ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἢ πρὸ τοῦ. Hdt. V. 55.

vették át, a mint az volt, lényegén nem változtattak, átvették az árulás históriáját is, csak az árulók neveit hagyták el, illetőleg azt mondták, hogy nem lehet tudni, kik voltak az árulók. Viszont abból a körülményből, hogy az Alkmeonidák kénytelenek voltak egy ellenséges mondával ilyen csinján bánni, következtethetjük, hogy ez a monda teljes hitelt érdemel, nagyobb hitelt, mint bármelyik más monda Herodotosban és hogy különösen az, a mit mások e mondatól eltérőleg beszélnek el, mint független hagyomány tekintetbe nem jöhet. Abból a körülményből pedig, hogy Herodotosban az eredetileg Miltiades köréből származó mondának már Alkmeonida-párti átdolgozását olvassuk, következik, hogy a herodotosi elbeszélés Miltiades érdemeit nem nagyítja, sőt valószínűleg inkább azon van, hogy azokat lehetőleg leszállítsa.

II. Az Alkmeonidák árulása.

Láttuk, hogy a Herodotosnál Alkmeonida-párti átdolgozásban közölt monda eredetijében minő fontos szerepet játszott az Alkmeonidák árulása. Láttuk, hogy ez a monda beavatott, tekintélyes forrásból származott és hogy azt az Alkmeonidák is a rájuk vonatkozó megjegyzéseket mellőzve, hitelt érdemlőnek tartották. Alig hihető, hogy a monda akkora tekintélyre tett volna szert, ha az Alkmeonidák magatartása a marathoni csata idejében az árulás vádját legalább látszólag nem igazolta volna. Hozzájárul, hogy az Alkmeonida-párti átdolgozás is elismerte az árulás megtörténtét, az árulók létezését, és csak azt vitatta, hogy az árulók nem az Alkmeonidák voltak, de arra a kérdésre, hogy hát voltaképen kik is voltak az árulók, a felelettel adós maradt. sőt még meg sem kísérelte a mások megmeggyanúsítását. Mindez a mellett szól, hogy a vád nem volt alaptalan rágalom, hogy az Alkmeonidák a perzsákkal és Peisistratidákkal csakugyan czimboráltak. Megerősíthet ebben bennünket még a Herodotosban található elbeszélés két más esetről is, mely igazolja, hogy az Alkmeonidák

valamikor perzsabarát külpolitikát folytattak. Az egyik eset Athén meghódolása Perzsiának Isagoras és Kleomenes támadása idejében, a másik az Alkmeonidák szövetsége Demarattal és az utóbbinak beavatkozása Kleomenes aiginai actiójába.

A mi az athéniak meghódolását illeti, tény, hogy Herodotos szerint azt a segítséget kérő követek maguk határozták el; mindamellét alig hihető, hogy ők ezt megteszik, ha legalább is nem lettek volna róla meggyőződve, hogy a vezető államférfiak intentiói szerint cselekesznek; aztán meg Herodotos nem is mondja, hogy az athéniak eljárásukat érvénytelennek nyilvánították, hanem csak azt, hogy rosszalták;¹ különben maga a segítségkérés is perzsabarát politikára vall. Igaz az is, hogy Herodotos az Alkmeonidákat nem említi meg, ámde világos, hogy azok, a kik Isagoras és Kleomenes ellen segítséget kerestek, elsősorban csakis ők lehettek. Tehát nevük elhallgatása itt ugyanabból a célból történt, mint a marathoni monda első két Alkmeonida-ellenes részleténél.

A másik eset még kellő figyelemre nem méltatott, a mint maga Herodotos sem volt annak tudatában, hogy az compromittálja az Alkmeonidákat. Herodotosból ugyanis megtudjuk, hogy Demaratos Kleomenesnek Isagoras érdekében az Alkmeonidák által kormányzott Athen ellen indított hadjáratát egyszer közbelépése által lehetetlenné tette,² később pedig beavatkozása által megakadályozta ugyancsak Kleomenesnek az athéniak kérésére az aiginai perzsabarátok ellen indított actióját³ és, mikor őt Kleomenes letétette, Perzsiába menekült⁴ és részt vett Xerxesnek a görögök elleni háborújában. Az összefüggés nyilvánvaló. Kleomenes az Isagoras és Kleisthenes között kitört viszály óta az Alkmeonidák ellenségévé lett. Mi sem természetesebb, mint hogy vetélytársa, Demaratos, éppen az ő barátjuk volt. A marathoni csatát közvetlenül megelőző időben

¹ αἰτίας μεγάλας εἶχον. Hdt. V. 74. — ² Hdt. V. 75. 76. — ³ Hdt. VI. 50. 73.— ⁴ Hdt. VI. 67.

aztán az Alkmeonidák ellenségei, kiknek spártai protectora Kleomenes volt, kerültek hatalomra. Ők szólították aztán fel Kleomenest az aiginai perzsabarátok elleni actióra, az Alkmeonidákkal rokonszenvező Demaratos pedig azt meg akarta hiúsítani. Az Alkmeonidák sympathiája Demaratos iránt azután sem szűnt meg és erre vezetendő vissza a Herodotos előadásában is nyilvánuló rokonszeny a nyiltan árulóvá lett egykori spártai uralkodó iránt. Ez a rokonszeny készletti Herodotost arra, hogy megemlítse a Demaratosnak olympiai győzelmével szülővárosának szerzett dicsőséget,¹ származására való büszkeségét,² a honfitársainak küldött értesítésről szóló mesét,³ és a neki tulajdonított bosszantó szándék csak arra való, hogy a mesének hitelét emelje. Sőt egy sajtáságos elhallgatás is talán erre vezetendő vissza. Herodotos ugyanis ötféle mesét mond el Kleomenes öngyilkosságának okáról,⁴ csak annak lehetőségét nem említi meg, hogy Kleomenesnek egy egyetlen ör jelenlétében, ennek az örnek kardja által bekövetkezett halála esetleg mégsem volt öngyilkosság, hanem ahhoz Demaratos párthíveinek valami köze lett volna, noha alig hihető, hogy ennek legalább a gyanuja fel nem merült. Tehát valószínű, hogy az Alkmeonidák az aiginai háború idejében is a perzsákhoz hajló Demaratossal és az általa pártolt perzsabarátokkal valami összeköttetésben voltak és így már a marathoni csatát közvetlenül megelőző korban is perzsabarát politikát folytattak.

Reginald Walter Macan az Alkmeonidák hazafiatlan magatartásának bizonyítékául felhossa Pindarosnak a szerinte épp úgy, mint Boeckh szerint 490-ben írt VII-ik pythiai ódáját,⁵ de nem említi meg, hogy Wilamowitz-Möllendorff⁶ és Pomtow⁷ szerint a XXV-ik pythia, a mikor a

¹ Hdt. VI. 70. — ² Hdt. VII. 101—104; 209. — ³ Hdt. VII. 230. és e szerint Polyæn. II. 20. — ⁴ Hdt. VI. 75. 84. — ⁵ The fourth, fifth and sixth books of Herodotus. II. 175. — ⁶ Aristoteles und Athen. II. 323—328. — ⁷ Delphische Beilagen II. Rhein. Museum. N. F. 51. (1890.) 577—588. I.

scholiasta szerint azt Pindaros írta, 486-ban volt és így, ha utóbbiaknak igazuk van, az óda a marathoni csata idejében uralkodó állapotokra természetesen semmiféle célzást nem foglalhat magában. Ha ezt a bizonyítékot tehát legalább egyelőre mellőznünk kell, annál fontosabb bizonyítékot találunk a Kenyon-féle Athenaion politeiának abban az adatában, hogy Kleisthenes testvérének, Hippokratesnek, fia, Megakles, a marathoni csata után 487 6-ban, mint a tyrannosoknak barátja, száműzetett.¹ Ez az adat azért fontos, mert éppen azt czáfolja meg, a mivel Herodotos az Alkmeonidák és perzsák közt kötött szövetség lehetetlenségét bizonyítja, t. i. azt, hogy ők mindig halálos ellenségei voltak a Peisistratidáknak, a kiket Artaphernes visszavezetni kívánt. Növeli ennek az adatnak jelentőségét még az a körülmény, hogy az Atheneion politeia szerzője is úgy tudja, hogy az Alkmeonidák kezdetben gyűlölték a tyrannospártiakat és Kleisthenes az ostrakismosról szóló törvényt éppen azért hozta, hogy vezérüket,² a Peisistratidákkal rokon kollytosi Hipparchost, a városból eltávolítsa;³ tehát ő bizonyára úgy képzelte, hogy az egykor köztük uralkodó gyűlölet akkor már szünőfélben volt, úgy hogy a családnak egy előkelő tagja már határozottan a tyrannospárthoz csatlakozott. Az egyik Megaklesre leadott ostrakon különös véletlenből megmaradt és az Athenaion politeia jól értesült-ségéről tanuskodik. Igaz, hogy itt csak Megaklesről van szó és már sógoráról, Perikles atyjáról, Xanthipposról, a ki pártvezér szerepét játszotta és ugyancsak száműzetett, az Athenaion politeia határozottan kiemeli, hogy nem volt tyrannospárti;⁴ ámde ő is legalább a perzsák elleni háborút hirdető párt kérélehetetlen ellenségének mutatkozott, mikor a parosi hadjárat után e párt vezérével, a marathoni

¹ Ath. pol. 22. 5. 6.

² ἡγεμῶν καὶ προστάτης.

³ καὶ πρῶτος ὠστρακίσθη τῶν ἐκείνου (t. i. Peisistratos) συγγενῶν Ἰππαρχος; Χάρμου Κολλυτεύς, δι' ὃν καὶ μάλιστα τὸν νόμον ἐθήκεν ὁ Κλεισθένης, ἐξελάσαι βουλούμενος αὐτόν. Ath. pol. 22. 4.

⁴ πρῶτος ὠστρακίσθη τῶν ἄπωθεν τῆς τυραννίδος Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρωνος. Ath. pol. 22. 6.

győzővel szemben vádlóként szerepelt.¹ Mindenesetre sajátos, hogy a marathoni és salamisi csata közt lefolyt időben tudomásunk szerint csakis tyrannospártiakat, Alkmeonidákat² és Alkmeonida-pártiakat száműztek.³ Aristeides is az Alkmeonidák barátja volt.⁴ Aristeidest Themistokles száműzette, mert flottatervének ellene szegült. Ez a flottaterv Aigina ellen irányult, ugyanazon Aigina ellen, a mely ellen Miltiades pártjának felhívására Kleomenes járt el. Mintha tehát ebben a tekintetben Themistokles külpolitikája némileg hasonlítana Miltiadeséhez. A kapcsolatot megerősíti, a mennyiben igaz, a Themistokles archonságáról szóló adat.⁵ De Themistokles még más tekintetben is Miltiades nyomába lépett. Miltiades Aiginával szemben is a perzsákkal szemben is a spártaiak szövetségében lépett fel. Themistokles is mindent elkövet, hogy Athén és Spárta együttesen küzdjenek a perzsák ellen. Tehát úgy látszik, hogy Themistokles, legalább kezdetben, Miltiades külpolitikáját folytatta. Csak egy lényeges különbség van köztük. Themistokles az által, hogy megteremtette az athéni flottát, szülővárosát Spártával egyenrangúvá tette és arra képesítette, hogy Xerxes hadjáratának lezajlása után a spártaitól független, sőt vele szemben ellenséges külpolitikát kezdjen. Ha tehát Themistokles kezdetben a külpolitikában Miltiades nyomaiba lépett, valószínű, hogy ellensége, Aristeides, az Alkmeoni-

¹ Hdt. VI. 136.

² Carcopino Lysiasnak (κατὰ Ἀλκιβιάδου λειποταξίου. 39.), pseudo-Andocidesnek (κατὰ Ἀλκιβιάδου. 34.) és az Athenaion politeianak adatai alapján nagyon ügyesen igyekszik kimutatni, hogy az Alkmeonidák családjához tartozó idősebb Alkibiadest is a Megakles száműzetését követő évben ugyancsak mint a tyrannosok barátját száműzték. Histoire de l'ostracisme athénien. Mélanges d'histoire ancienne. Bibliothèque de la Faculté des lettres. XXV. Paris. 1909. 188—189. l.

³ Talán már az ókorban is feltűnt, hogy az Alkmeonidák által behozott ostrakismost éppen ő ellenők alkalmazták és ezen az alapon keletkezett az az Aeliannál V. H. XXIII. 24. található mese, hogy az e törvényt hozó Kleisthenes volt saját törvényének első áldozata.

⁴ Plutarch. Aristides. 2.

⁵ Dion. Hal. VI. 34.

dák külpolitikáját folytatta, és azért is szegült ellene Themistokles terveinek. Tehát nincsen kizárva, hogy ő is az Alkmeonidákhoz hasonlóan az ellenállást Perzsiával szemben hiábavalónak tartotta és hogy részben ez is volt oka annak, hogy őt ép úgy, mint az Alkmeonidákat, száműzték. Csak a salamisi csatát közvetlenül megelőző időben, midőn Themistoklesnek sikerült a görög államok egy részét Perzsia ellen egyesíteni, midőn az ellenállás már sikeresnek ígérkezett, változott meg Aristeidesnek és az Alkmeonidáknak felfogása és ők akkor bátran harcoltak a görögök ellensége ellen, a győzelem hatása alatt pedig végleg feladták régi politikájukat, melyre a feledés fátylát borítani igyekeztek.

Tehát ezek az adatok is azt mutatják, hogy a Herodotos által visszautasított vád nem volt alaptalan. Mindezekkel a terhelő momentumokkal szemben Herodotos védelme nagyon gyengének tűnik fel. Herodotos ugyanis az Alkmeonidák védelmére semmiféle direct bizonyítékot nem hoz fel, hanem csak azt vitatja, hogy ők a tyrannosokat annyira gyűlölték, hogy a míg a Peisistratidák Athenben uralkodtak, mindig száműzetésben éltek, sőt Hippias elűzetése is az ő művük volt,¹ tehát ők nem akarhatták Hippias uralmát visszaállítani, különben sem volt okuk az athénei demosra haragudni, mert senkinek sem volt az övékhez fogható tekintélye és tisztelete.² A mi azt illeti, hogy az Alkmeonidák annyira gyűlölték a tyrannosokat, hogy a Peisistratidák uralma alatt mindig száműzetésben éltek, ennek az állításnak maga Herodotos mond ellen, mikor elmeséli, hogy egyszer ők eszközölték ki Peisistratos visszatérését.³ Hogy az Alkmeonidák részt vettek Hippias kiűzetésében, azt nem akarjuk tagadni; de hogy ebbeli érde-

¹ οἵτινες ἔφευγόν τε τὸν πάντα χρόνον τοὺς τυράννους, ἐκ μηχανῆς τε τῆς τούτων ἐξέλιπον Πεισιστράτιδαι τὴν τυραννίδα. Hdt. VI. 123.

² ἀλλὰ γὰρ ἴσως τι ἐπιμεμφόμενοι Ἀθηναίων τῷ δήμῳ προσέδωσαν τὴν πατριδα οὐ μὲν ὦν ἦσαν σφειων ἄλλου δοκιμώτεροι ἔν γε Ἀθηναίοισι ἀνῶρες, οὐδ' οἱ μᾶλλον ἐτετιμέατο. Hdt. VI. 124.

³ Hdt. I. 60.

meiket nagyították, legalább is valószínű. Későbbi időkben a felszabadítás minden érdemét az Alkmeonidák egyedül maguknak foglalták le, a mint az Pomtownak az ő delphii építkezéseikről írt cikkéből¹ kitűnik. Így Isokrates már 396-ban írt beszédjében a spártaiakról megfélemedezik és azt vitatja, hogy Hippiast Kleisthenes és az idősebb Alkibiades üzték ki,² 353-ban pedig már azt mondja, hogy még a felszabadításhoz szükséges pénzt is ők teremtették elő úgy, hogy Delphitől pénzt kölcsönöztek,³ a mire Demosthenes is 349-ből való⁴ egyik beszédjében⁴ hivatkozik. A Kr. e. 3-ik század első felében élt Philochoros⁵ szerint az Alkmeonidák buzgósága akkora volt, hogy a pénz előteremtése céljából még a sikkasztástól sem riadtak vissza. Ezzel szemben még Thukydides⁶ korában az athenei nép a spártaiakat tekintette felszabadítóinak. Herodotos szerint⁷ is Athen felszabadítása tulajdonképen a spártaiak érdeme, a kik erre hivatkoztak is,⁸ az Alkmeonidák csak a közvetítők szerepét játszották. Sőt ha még alaposabban vizsgáljuk a történetet, az is kétségessé válik, vajon a spártai beavatkozás kieszközlése valóban egyedül az Alkmeonidák érdeme volt-e. Ismeretes Herodotosnak az a meséje, hogy a Pythia az Alkmeonidák által megvesztegetve a spártaiakat, valahányszor jóslatért hozzá fordultak, arra szólította fel, hogy szabadítsák fel Athént.⁹ A história így valószínűtlen. Amióta a delphii papság Demaratos letételénél megvesztegetni engedte magát, annyira magára vonta a megvesztegethetőség vádját, hogy az ilyen vád hangoztatása mindig gyanus lehet előttünk. Már pedig tudjuk, hogy az említett esetben a megvesztegetettek megbűnhődtek; Kóbon menekülni volt kénytelen, Periallat pedig méltóságától megfosztották.¹⁰ Hogyha már most a Pythia a mi esetünkben

¹ Delphische Beilagen. III. Rhein. Museum. N. F. 52. (1897.) 105—125. l. — ² περί τοῦ ζεύγους 25. — ³ περί ἀντιδόσεως 232. — ⁴ κατὰ Μειδίου περί τοῦ κονοῦλου. 144. — ⁵ Fragm. 70. — ⁶ Thuk. VI. 53. — ⁷ Ἀλκμεωνίδαι δὲ ἐμφανέως ἐλευθέρωσαν εἰ δὴ οὗτοι γε ἀληθῶς ἦσαν οἱ τὴν Πυθίην ἀναπέλασσαντες προσημαίνειν Λακεδαιμονίοισι ἐλευθεροῦν τὰς Ἀθήνας. Hdt. VI. 123. — ⁸ Hdt. V. 91. — ⁹ Hdt. V. 63. — ¹⁰ Hdt. VI. 66.

a spártaiakat oly buzgón ösztönözte volna Athen felszabadítására, tekintettel arra, hogy az Alkmeonidák viszonya Delphihez ismeretes volt, eljárása a spártaiakban alighanem gyanut keltett volna és akkor vizsgálat is indult volna meg. Különbén is a Pythia csak a hozzá intézett kérdésekre szokott feleletet adni. Az egész meséből tehát valószínűleg csak annyi igaz, hogy midőn a spártaiak Delphiben kérdezősködtek, vajon a Peisistratidák ellen indítsanak-e háborút, az Alkmeonidák befolyása alatt álló Pythia igenlő választ adott. Már most az a kérdés merül fel, vajon mikor intézték a spártaiak ezt a kérdést a Pythiához: Anchimolios hadjárata előtt, vagy után-e? Már Macannek feltűnt, hogy ebben a hadjáratban nem a király vezette a spártai hadsereget. Ő ezt azzal magyarázta, hogy a hadsereg hajókon jutott Attikába és itt arra utalt, hogy a salamisi ütközetben sem a király volt a spártai flotta parancsnoka, hanem Eurybiades nauarchos. Ezzel szemben megemlítendő, hogy Salamisnál tengeri ütközetről volt szó, a mi esetünkben ellenben csak egy szárazföldi seregnek hajókon a harctérre szállításáról, már pedig egy ezzel analog esetben, t. i. az Argos elleni hadjáratban, maga Kleomenes vezette a hadsereget.¹ Én tehát a király távollétének okát inkább abban látom,² hogy Spárta akkoriban még nem üzent, hivatalosan háborút a Peisistratidáknak, hanem csak megengedte a polgároknak, hogy az athéni emigránsoknak segítsenek. Hasonló eset történt Aigina és Athén háborújában, midőn 1000 argosi Eurybates vezérlete alatt az aiginaiakat segítette, noha Argos hivatalosan a segítséget egyenesen megtagadta³ Aiginának. Hasonló viszony lehetett az argosiak és a Peisistratidák között, mert azt az 1000 argosit, a kik Peisistratos hadseregében Pallenénél harcoltak,⁴ Hero-

¹ Hdt. VI. 76.

² A mint azt már régebben kifejtettem: «Kritikai jegyzetek Herodotos V-ik könyvéhez» cz. értekezésemben Egyet. Phil. Közlöny 31. (1907.) 485/6. l.

³ Hdt. VI. 92.

⁴ Athenaion pol. 17.

dotos zsoldosoknak nevezi.¹ Anchimolios hadseregében tehát valószínűleg csak zsoldosok, az emigránsok barátai és esetleg kalandorok voltak. Ezzel magyarázható az is, hogy a hadsereg hajókon volt kénytelen Athen elé vonulni, minthogy valószínűleg az egyik állam hivatkozással arra, hogy a hadsereg nem hivatalos hadserege Spártának, a keresztülvonulás engedélyét megtagadta. Csak mikor ezt a hadsereget a Peisistratidák megverték és Spárta tekintélye ez által csorbát szenvedett, vetődött fel a kérdés, vajon most már hivatalosan indítsanak-e háborút Hippias ellen és Spárta ekkor valószínűleg, mint ilyen esetben rendszeren. Delphiben kérdezősködött és az Alkmeonida befolyás alatt álló Pythiától igenlő választ kapott. Vajon Anchimolios hadjáratára befolyással voltak-e az Alkmeonidák, nagyon kétséges. A Kleomenes és az Alkmeonidák között csakhamar kitört viszály mindenestre óva int arra, hogy ne tulajdonítsunk nekik túlságosan fontos szerepet és itt inkább a többi, Kleomenesnek sympathikusabb emigránsokra gondoljunk. Ebben az esetben az Alkmeonidák főérdeme csak az volt, hogy a Pythia a tekintélyén esett sérelmet megboszulni kívánó Spártának az ő befolyásuk alatt tanácsolta a háborút. Sőt elképzelhető volna még az az eshetőség is, hogy a Pythia nem is rájuk való tekintetből adta a jóslatot és csak a köztük és Delphi közt fennálló viszony ismerete szolgált alapul annak a mondának, hogy ők eszközölték ki a segítséget. Ezért maga Herodotos is kételyét fejezi ki azon, hogy valóban ők idézték-e elő a spártai beavatkozást.² Azt persze, hogy az Alkmeonidák részt vettek Athen felszabadításában, ezzel nem akarjuk tagadni. Ez a részvétel azonban, különösen ha az actio nem tőlük indult ki, nem tarthatta vissza őket a kibéküléstől. Hiszen a mint láttuk, magából Herodotosból tudjuk, hogy az Alkmeonidák Peisistratost is egyszer elűzték és nemsokára rá maguk vissza-

¹ Hdt. II. 61.

² Ezt mutatják a 42-ik jegyzetben idézett helyen előforduló következő szavak: «εἰ δὲ οὗτοι γε ἀληθῶς ἦσαν οἱ τῆν Περσῶν ἀναπεισαν-τες κτλ.»

hozták. Sőt még a tyrannisgyűlöletnek, ha ugyan ez bennök valóban meglelt volna, sem kellett őket okvetlenül a kibéküléstől visszatartania, mert nem szükséges, hogy a perzsák Hippias visszavezetésével a tyrannis restitúcióját akarták elérni, miután maga Mardonios néhány év előtt az ion városállamokban a tyrannist eltörölte¹ és így lehetséges, hogy a perzsák Hippiasban csak bizalmi férfit akartak a kormányon látni, a ki nekik köszönhette a visszatérést. Tehát az a körülmény, hogy az Alkmeonidák részt vettek Hippias kiűzésében, nem elegendő az Alkmeonida-ellenes monda vádjának czáfolatára. Herodotosnak az a kijelentése pedig, hogy az Alkmeonidáknak nem volt okuk az atheneiekre haragudni, egyáltalán nem jöhet tekintetbe, először mert Miltiades befolyásának növekedése az ő hatalmuknak csökkentését mutatja, másodsor mert nem szükséges, hogy politikájuknak rúgója a harag volt, hanem lehetséges, hogy ők a meghódolást egyszerűen tanácsosnak, vagy legalább kikerülhetetlennek tartották.

A modern kutatók közül, a kik az Alkmeonidák ártatlanságát bizonyítják, tulajdonképen csak a norvég Raeder jön tekintetbe.² Raeder is azt vallja, hogy az Alkmeonidák valamikor a Peisistratidákkal versenyezve keresték a perzsa király kegyét és Athén meghódolása is az ő kormányzatuk alatt, esetleg az ő intencióiknak megfelelően történt. De politikájuk csakhamar megváltozott. Herodotos szerint ugyanis Hippias, miután a spártaiaktól nem kapott segítséget, Artaphernest kérte meg, hogy őt restituálja. Az athéniak ekkor követeket küldtek Sardisba, de Artaphernes Hippias visszahívását követelte. E miatt haragudtak meg az athéniak annyira a perzsákra, hogy az ellenök támadó ionokat segítették.³ Raeder Herodotosnak ezt az adatát az Alkmeonidapolitika irányváltozásának magyarázatára használja fel. Sze-

¹ Hdt. VI. 143.

² Athens politiske udvikling i tiden fra Kleisthenes til Aristides's reform. Christiania Videnskabs Selskabs Forhandling for 1892. No. 2.

³ Hdt. V. 96. 97.

rinte ugyanis Herodotos meséje azt mutatja, hogy az Alkmeonidák, miután a perzsák kegyéért folyó versenyben alul maradtak és Artaphernes Hippias visszafogadását követelte, a perzsák ellenségeivé lettek és boszúból az ionok megsegítését eszközölték ki. A hajók visszahívása aztán a tyranosoknak athéni barátai által történt, a kiknek vezére a kollytosi Hipparchos volt. Hogy pedig a Peisistratida párt az ion lázadás idejében kormányra jutott Athénben, annak megerősítését Raeder abban látja, hogy Hipparchos ebben a korban az első archon méltóságát töltötte be.*

Az Alkmeonida-politika irányváltozása így csakugyan érthetővé válik. Csakhogy Herodotosnak az az adata, hogy Artaphernes már az ion lázadást megelőzőleg követelte Hippias restitúcióját és az athéniak e miatt haragjukban segítették a lázadókat, nem nagyon bizalomkeltő. Az olvasóban önkénytelenül is az a gyanu támad, hogy itt ditto-graphiával van dolga és Artaphernesnek a marathoni csata idejében felállított követelése van egyszerűen az athéniaknak az ionokkal szemben tanúsított magatartásának indokál felhozva. Miért is állított volna fel Artaphernes akkoriban olyan követelést, a melynek teljesítését kieroszakolni nem akarta? Már pedig hogy Artaphernesnek már akkoriban lettek volna tervei Athén ellen, valószínűtlen. De feltéve, hogy Artaphernes már akkor követelte a restitúciót és hogy ez a követelés indította az athéniakat az ionok megsegítésére: még sem bizonyos, hogy a segítség megszavaztatása az Alkmeonidák részéről indult ki. Hiszen ezt még csak Herodotos sem mondja és Raeder e suppositiójának alapja ismét csak a Herodotos által hangoztatott engesztelhetetlen gyűlölet a két család között, vagyis az, a mit az Alkmeonida-ellenes monda tagadott. Ha tehát ez Alkmeonida-ellenes monda álláspontjára helyezkedünk, az Artaphernes követeléséről szóló mese, még ha igaz is, legfeljebb arra indíthat bennünket, hogy a kibékülést már az ion lázadás elé tegyük, úgy hogy az athéni

* Dion. Hal. VI. 1.

ekklësia állásfoglalása nem az ő intencióknak felelt meg. De még hogyha az Alkmeonidák akkor ellenségei is voltak a Peisistratidáknak és bosszúból az ionok megsegítését szavaztatták meg, még akkor sincs kizárva annak lehetősége, hogy már a következő évben, mikor belátták az ionok vállalatának sikertelenségét, mert a hozzájuk oly közel álló delphii jósda állásfoglalása következtében a többi görög államok nekik segítséget nem nyújtottak, ők is a hajók visszahívása mellett voltak, sőt a perzsák kedvéért akkor esetleg a Peisistratidákkal is kibékültek. Raeder ugyan a Hipparchos archonságáról szóló hírt annak igazolására használja fel, hogy a hajók visszahívása a Peisistratida-párt által történt, a mely akkor többségre jutott. De ha többségre jutott, miért nem szüntette meg a Hippiasra vonatkozó határozatot? Hipparchos archonsága e határozat érvénytelenítése nélkül inkább compromissum eredményének látszik. Mint hogyha az Alkmeonidák beleegyeztek volna az archonságba és a hajók visszahívásába, egykori ellenfeleik pedig ennek fejében lemondtak volna Hippias visszahelyezéséről. Sőt lehetséges, hogy az Alkmeonidák épen e kibékülés miatt nem alkalmaztatták az ostrakismost Hipparchos ellen, a ki miatt azt Kleisthenes behozta

Tehát azt, hogy mi volt az Alkmeonidák politikája az ion lázadás idejében, teljes biztossággal nem állapíthatjuk meg; ámde bárminő is legyen erre nézve felfogásunk, az a legcsekélyebb mértékben sem kényszeríthet bennünket arra, hogy abból a marathoni csata idejében követett politikájukra következtessünk. Meglehet, hogy a hajók kiküldetése nem volt az ő művük, hanem ellenkezőleg, az első vereség, a mely politikájukat az ekklesiában érte és Herodotos csak az ő felfogásukat tükrözteti vissza, mikor ezt a görögöket és barbarokat egyaránt sújtó szenvedések kezdetének nevezi.* Talán éppen e vereség bírta őket arra, hogy a Peisistratidákkal kibéküljenek és e kibékülés eredménye volt a

* αὐται δὲ αἰ νέας ἀρχῆς κακῶν ἐγένοντο Ἑλλησι τε καὶ βαρβάροισι. Hdt. V. 97.

hajók visszahívása. De meglehet az is, hogy ők kezdetben a segítségadás mellett foglaltak állást és csak később változtatták meg politikájukat és a Peisistratidákkal kibékülvén, a hajókat visszahívták. Ellenben hogy ők csak akkor kezdtek perzsabarát politikát folytatni, mikor az athéniiek a hajók visszahívását már megbánni kezdték, valószínűtlen. Sőt éppen az athéni közvéleménynek ez a változása magyarázhatja meg a legjobban az Alkmeonidáknak háttérbe szorulását, mely őket aztán teljesen a Peisistratidák és a perzsák karjaiba kergette. Az Alkmeonidák bukása nem belügyi okokból történhetett, mert Kleisthenes alkotmánya ép-ségben maradt, a bukás tehát külügyi okokból történt. Már pedig ha a hajók visszahívása az ő művük volt, külügyi politikájuk csakugyan nem vált be. Az ionoknak nem segítettek, sympathiájukat eljátszották a nélkül, hogy a perzsák részéről fenyegető veszélyt elhárították volna. Nem csoda, ha ilyen körülmények között az athéni nép bizalma elfordult tőlük és ama párt felé fordult, mely Athen ellenálló képességében bizva a kérlelhetetlen harcot hirdette és a melynek élén később valószínűleg Miltiades állott. Már a Phrynichos drámájának előadásakor történtek mutatják a hangulat megváltozását.¹ Erre következett Miltiades felmentése² és a mennyiben igaz, Themistokles archonsága. Az Alkmeonidáknak kormányra jutott ellenfelei aztán kieszközlék Spárta eljárását Aigina ellen³ és a marathoni csata idejében is a spártaiak hű szövetségeseiként szerepelnek.⁴ Ennek a pártnak legnagyobb győzelme az, mikor Miltiadest korlátlan hatalommal ruházzák fel a parosi hadjáratban. Csak Miltiades kudarcza után nyerték vissza az Alkmeonidák hatalmukat, de csak rövid időre, hogy aztán azt Themistoklessel szemben ismét elveszítsék.

Az Alkmeonida-ellenes mondának tehát minden valószínűség szerint igaza volt akkor, midőn azt állította, hogy az Alkmeonidák a marathoni csata idejében Athént a per-

¹ Hdt. VI. 21. — ² Hdt. VI. 104. — ³ Hdt. VI. 49. 50. 73. — ⁴ Hdt. VI. 105. 106. 120.

zsáknak és Hippiasnak át akarták adni. Mindamellett lehetséges, hogy a pajzsfelmutatás csak rémlátás volt. Az Alkmeonidák a perzsák megérkezése előtt, sőt a táborozás idején is nyíltan hirdethették az ellenállás hiábavalóságát és ösztönözhatték az athéniakat a megbódulásra, a nélkül, hogy a győzelem után is még Athént árulás által akarták volna az ellenség kezére játszani; de Miltiades őket erre képeseknek tartotta és mikor a perzsa flotta a Sunium-hegy fokát megkerülve Phaleronnak tartott, gyanuját igazoltnak látta.

III. A perzsa lovasság szereplése.

Miért kötöttek ki a perzsák Marathonnál? Herodotos szerint azért, mert Marathon közel feküdt Eretriához és mert alkalmas volt a lovasság mozdulataira.¹ A közelség Eretriához alig jöhetett tekintetbe, mert Eretria nem szolgált operációs bázisul, minthogy az egész perzsa haderő Marathonhoz vezetett: a lovasság mozdulataira pedig a phaleroni síkság, a hol a Hippias segítségére sietett thessaliai lovasság Anchimolios seregét megverte, legalább éppen olyan alkalmas volt, mint a marathoni.²

A mi a perzsákra nézve Marathont kedvezőbbé tette Phaleronnál, az a nagyobb távolság Athéntől, a mely azt a reményt önthette beléjük, hogy ott majd akadálytalanul kiköthetnek és seregüket partra szállíthatják. Ha ugyanis az athéniak azonnal, mihelyt a kikötésről értesültek, ide küldtek volna csapatokat, ezek a csapatok csak órákkal később érkeztek volna meg, mikor az ellenségnek már tetemes része parton volt. Egész haderejükkel az athéniak meg éppenséggel csak akkor vonulhattak ki, mikor már megtudták, hogy az ellenségnek túlnyomó része elhagyta a hajókat és így már nem kellett attól tartaniok, hogy a perzsa hajók egy részét mégis csak Phaleronba dirigálják. A per-

¹ καὶ ἦν γὰρ ὁ Μαραθῶν ἐπιτηδεύτατον χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐνιπλευσῆαι καὶ ἀγγιστάτω τῆς Ἐρετρίας, ἐς τοῦτο σφι κατηγγέετο Ἴππιος ὁ Πεισιστράτου. Hdt. VI. 102.

² Hdt. V. 63.

zsák tehát joggal remélhették, hogy a partraszállás Marathonnál akadálytalanul fog végbemenni és Herodotos előadásából kitűnik, hogy ebben a reményükben nem is csalatkoztak. A kikötést Phaleronnál ezenfelül valószínűleg a saroni öbölben tartózkodó athéni hajóraj is megnehezíthette.

Arra, hogy az ütközet Marathonnál lesz, a perzsák a kikötéskor még egyáltalán nem számíthattak, mert még ha ők ott akartak volna is megütközni, nem volt módjukban az athénieket arra kényszeríteni, hogy oda kivonuljanak. Sőt, hogyha ők, a mint Herodotos állítja, azt várták, hogy az athéniek között épp úgy, mint az eretriaiak között, árulók akadnak, a kik nekik a kapukat kinyitják: akkor inkább abban bíztak, hogy az athéniek egyáltalán nem fognak kivonulni és hogy ők így akadálytalanul fognak a városig eljutni és azt körülfárni. Azért bízhattak ebben, mert joggal gondolhatták, hogy az athéniek kockázottnak fogják tartani a várost védtelenül olyan messze maguk mögött hagyni. A mennyiben ők esetleg Hippiastól megtudták, hogy a marathoni síkság nekik, tekintettel lovasságukra, kedvező harctérül kínálkozik, ez őket legföljebb megerősíthette abban a hitben, hogy az athéniek majd nem merik őket ott felkeresni. Az athéniek megjelenése tehát inkább meglepetésszerűen hatott rájuk.

Különben az, hogy a perzsák Marathont a lovasságra való tekintetből szemelték ki, amúgy is csak combinatio, mert az athéniek a perzsák indokait nem ismerhették. De ez a combinatio, miként az egész monda, tekintélyes, a stratégiai viszonyokkal ismerős forrásból származik. Erre vall az a körülmény is, hogy a perzsák főereje tényleg a lovasságban rejlett és ők ebben a hadjáratban is, miként az előkészületekből kitűnik,* a lovasságnak nagy szerepet szántak és a marathoni síkság csakugyan kedvező a lovasságnak. Újabban sikerült megállapítani az athéniek táborának helyét. Az nem volt magán a síkságon, hanem alhoz közel

* Hdt. VI. 95.

olyan helyen, mely míg egyfelől az Athénbe vezető utakon uralkodott, másfelől a lovassággal szemben védve volt. Ez tehát azt mutatja, hogy az athéniak már a kivonuláskor tekintetbe vették azt, hogy a marathoni síkság mint csatater a lovasságra való tekintettel a perzsáknak kedvez és így valószínű, hogy viszont a perzsák ugyanabból a tekintetből éppen Marathonnál akartak megütközni. Csakhogy ez a kívánságuk természetesen csak akkor támadhatott, mikor az athéniak már kivonultak és a szorosokat megszállták. Ekkor csakugyan az volt érdekük, hogy őket védett pozíciójukból kicsalják. Az eredeti forrás, a mely mint fentebb kifejtettük, a viszonyokat tökéletesen ismerte, ezt alkalmasint így is mondta el; csak Herodotos, vagy közvetlen forrása a stratégiában való járatlansága miatt félreértette ezt és a perzsák szándékát antedatálta.

Láttuk, hogy a perzsák általában és ebben a hadjáratban különösen nagy szerepet tulajdonítottak a lovasságnak. Láttuk, hogy erre való tekintettel akartak Marathonnál megütközni. Láttuk, hogy az athéniak azért ütötték fel táborukat a szorosokban, mert féltek a perzsa lovasságtól. Tehát méltán tűnt fel már régóta, hogy Herodotos csataleírásában a perzsa lovasságról nem emlékszik meg. Macan ugyan helyesen jegyzi meg, hogy Herodotos úgy képzelte, mintha a lovasság teljes számban vett volna részt, mert távollétét még csak nem is gyaníttatja;¹ mindamellett mégis sajátságos, hogy külön meg nem említi a lovasságot. Ha ugyanis a lovasságnak ebben a csatában az a szerep jut, a melyet a perzsák neki szántak: Miltiades főérdeme az lett volna, hogy a lovasságnak ezt a szereplését lehetetlenné tette és akkor azt várnók, hogy a monda ezt elsősorban megemlítse. A sardisi csatában ugyanez volt a helyzet és akkor a monda meg is említi, hogy miképpen akarták a lydiaiak a perzsa lovasság szereplését lehetetlenné tenni, noha ez nekik nem sikerült.² Mennyivel

¹ Erre vall különösen a 7-ik jegyzetben idézett helyen ez a kifejezés: «οὔτε ἴππου ὑπαρχούσης.»

² Hdt. I. 80.

inkább említette volna meg az athéni monda, ha saját honfitársainak sikerült volna az, a mi a lydiaiaknak nem sikerült! Megkísérelték ugyan erre a híres futvatámadást felhasználni. Ámde mindenekelőtt jellemző, hogy ennek illetően célja és eredménye nincs megemlítve, már pedig, ha ez lett volna a hatása, akkor a monda, mely a perzsa lovasságra akkora súlyt helyez, ennek megemlítését alig mulasztotta volna el. Aztán meg a futvatámadás analysiséből sikerült annak célját és eredményét megállapítani. Nem a lovasság, hanem a nyilzapor hatásának ellensúlyozására szolgált. Végül, hogy maguk a görögök sem képzelték, hogy a futvatáadásnak ilyen hatása lehetett volna, azt mutatja, hogy ők maguk is a lovasság meg nem említésének okát másban keresték. Meg is találták az egyetlen helyes magyarázatot abban, hogy a lovasság vagy egyáltalán nem vett részt a csatában, vagy legfeljebb olyan jelentéktelen számban, hogy neki döntő szerep nem juthatott. Ez a «χωρίς ίππεις» szóláshoz fűződő anekdotának igazi veleje. Combinatio ez is, de helyes. A további combinatio, hogy akkor a lovasság már hajókon volt és ezt az ionok adták az athénieknek tudtára, természetesen mint combinatio hitelt nem érdemel. Ezt ugyanis combinatio által nem lehetett megtudni, hanem csak hagyományból. Már pedig ha ilyenféle hagyomány Herodotos korában él, ennek nyomát a Miltiades dicsőségét bizonyára nagyobbítani nem akaró Alkmeonidák szellemében író Herodotosban is megtalálhatnók. Tehát ténynek csak annyit tekinthetünk, hogy a perzsa lovasság a csatában nem vett oly mértékben részt, hogy döntő szerepet játszhatott volna, ezt az athéni dicsőséget csorbitó körülményt azonban a monda elhallgatta, úgy hogy az Herodotos korában már feledésbe ment.

IV. A stratégia átengedése.

Herodotos szerint* Miltiades a strategosi tanácsban fellép azok ellen, a kik az ütközetet kikerülni óhajtják és

* Hdt. VI. 109. 110.

azt kívánja, hogy az ütközet megtörténjék «πρὶν τε καὶ σαθρὸν Ἀθηναίων μετεξέτεροισι ἐγγενέσθαι» «ὥστε μηδίσαι». A strategosi tanács elfogadja Miltiades nézetét. «μετὰ δὲ οἱ στρατηγοὶ τῶν ἢ γνώμη ἔφερε συμβάλλειν ὡς ἐκάστου αὐτῶν ἐγένετο πρωτανηγίη τῆς ἡμέρης Μιλτιάδῃ παρεδίδουσαν· ὁ δὲ δεκόμενος οὗτι κωσσυβολὴν ἐποιέετο, πρὶν γε δὴ αὐτοῦ πρωτανηγίη ἐγένετο.» Az idézett utolsó mondatból nyilvánvaló, hogy Miltiadesnek a saját pártjabeli strategosok jóvoltából módjában volt a csatát elrendelni, még mielőtt reákerült a sor a vezérletben. Miért várt tehát addig, míg a vezérlet sorrend szerint is őt illette? Nem tehető fel, hogy ha a helyzet a támadás elrendelésére kedvező volt ő annak felhasználását csak azért mulasztotta volna el, mert már előre el volt tökéelve, hogy csak a saját jogos napján támad. Tehát annak, hogy Miltiades csak a saját napján rendelte el a támadást, oka az volt, hogy akkor merült föl először oly körülmény, mely az athéniaknak kedvezett; de Herodotos ennek a körülménynek megnevezését elmulasztotta.

Így felvetődik az a kérdés, hogy mi volt az a körülmény, mely a monda szerint Miltiadest a csata elrendelésére indította. Itt elsősorban a lovasság távollétére gondolhatnánk. Lehetséges, hogy ez a körülmény csakugyan hozzájárult Miltiades elhatározásához, de alig hihető, hogyha ezt a monda valamikor mint motivumot említette volna, annak a herodotosi elbeszélésben ne találnók nyomát, sőt ez elbeszélés szerint úgy kellene elképzelnünk, mint hogyha a lovasság a csatában részt vett volna. Tehát a motivumot másutt kell keresnünk. Ha ezt tesszük, feltűnik Herodotos előadása a spártai segítségről. Sajátságos ugyanis, hogy a spártai segédc csapatok elküldésének hatása Herodotosban nincsen megemlítve. Később azt hitték, hogy e segédc csapatok készítették az athéniakat a csata siettetésére.* Világos, hogy ennek éppen ellenkezője áll. A segédc csapatok elküldése után az athéniak érdeke volt a várakozás, a perzsáké pedig vagy a csata siettetése, vagy pedig teljes elkerülése. Tehát az a külső körülmény, mely Mil-

* Isokrates : Panegyrikos. 86. 87.

tiadest a csata elrendelésére indította, vagy az volt, hogy a perzsák hajóra szállni és elevezni próbáltak, vagy pedig az, hogy a perzsák a várakozó álláspontot elfoglaló athénieket mindenképen csatára ingerelni akarták és ezért nekik kedvezőtlen positiót foglaltak el. Mindkét eset megmagyarázhatná a lovasság távollétét, illetőleg azt, hogy neki döntő szerep nem jutott, a nélkül, hogy ezt a mondának külön hangsúlyoznia kellett volna. Minden valószínűség a mellett szól, hogy az utóbbi eset felel meg a valóságnak. Alig hihető, hogy ha némi emléke is élt volna annak, hogy a marathoni csata csak az elvonuló perzsa hadsereg bántalmazása volt, a Miltiades dicsőségére féltékeny Alkmeonidák erre némi czélzást nem tettek volna. Alig hihető, hogy a perzsák tanácsosabbnak tartották az ellenség szemeláttára a hajóra szállást, mint egy akár kedvezőtlen positióban vívandó ütközetet, miután Marathont éppen az akadálytalan partraszállás miatt választották. De ha már annyira félték az athéniectől, miért nem szálltak az éj leple alatt hajókra? Arra, hogy az athéniect fel fogják használni a kedvező pillanatot, csak el lehettek készülve. Végül e mellett szól az is, hogy Herodotos szerint a támadó athéniect csatasora ugyanakkora volt, mint a megtámadott perzsáké,* vagyis hogy a perzsák csatára készen várták az athéniect. Így bátran mondhatjuk, hogy ők voltak azok, a kik a csatát provocálták. Miltiadesnek érdeme csak az volt, hogy a provocatiót elfogadta, mert felismerte a kedvező helyzetet. Valaki ugyan feltünő véletlennek tarthatja, hogy ez a kedvező helyzet éppen Miltiades napján állott elő, de ha ilyen véletlenben hinni nem akarunk, feltehetjük, hogy a perzsák már az előző napon is felkinálták az ütközetet, de az akkor soron levő strategos azt nem fogadta el, mire másnap kísérletüket megújították.

Sokkal feltünőbb az inconsequentia Miltiades eljárásában. A strategosi tanácsban tartott beszédjéből ugyanis azt kellene következtetnünk, hogy ő az összeütközést olyan sürgősnek tartja, hogy az első napon, mikor módjában áll,

* τὸ στρατόπεδον ἐξισούμενον τῷ Μηδικῷ στρατοπέδῳ. Hdt. VI. 111.

a támadásra jelt fog adni. Már pedig a stratégia átengedéséről szóló meséből világosan kitűnik, hogy ő ezt nem tette. Így hajlandók lehetnének ebben a mesében egyszerű jellemző anekdotát látni, a mely az elbeszélés egyöntetűségét megbontja. Ha ugyanis ezt a részletet elhagyjuk, az inconsequentia is eltűnik, mert akkor Miltiades csakugyan első adott alkalommal támadt, minthogy a többi strategos a támadást elrendelni vonakodott, ellenfelei nyilvánvalóan azért, mert a támadást általában ellenezték, párhivei meg azért, mert bár az ütközetet sürgősnek tartották, a kimeneteleért a felelősséget magukra vállalni nem merték. Csakhogy mint jellemző anekdota a mese céltalan, mert az, a minek jellemzésére szolgál, hogy t. i. a saját pártjabeli strategosok sem bíztak magukban, hanem csak őbenne, ezen anekdota nélkül is kitűnik abból a tényből, hogy a támadást egyedül ő merte elrendelni. Azután még ha a stratégia átengedéséről szóló mese nem is volna egyéb, mint üres anekdota: akkor, a mikor ez az anekdota keletkezett, nyilvánvalóan az volt a meggyőződés, hogy Miltiades nem tartotta olyan föltétlenül sürgősnek az ütközetet, mint a hogyan azt a strategosi tanácsban tartott beszédjéből következtetnők. Tehát akkor is ebben a beszédben nagyítást kell keresnünk. Így lehetséges, hogy Miltiades már a strategosi tanácsban sem sürgette föltétlenül a perzsák megtámadását, hanem csak azt akarta megakadályozni, hogy az athéniek visszavonuljanak, vagy pedig a perzsákat Marathontól elvonulni engedjék, mert a míg a két ellenség Marathonnál egymással szemben farkasszemét nézett, nem kellett attól tartania, hogy az Alkmeonidák a kapukat megnyitják. De lehetséges az is, hogy Miltiades a tanácskozás idejében még sürgette a támadást, mert attól félt, hogy a perzsák csapatokat küldenek a védtelen város ellen, de később, mikor arról meggyőződött, hogy ettől nincs mit tartania, maga is a halasztás és a kedvező helyzet bevárása mellett foglalt állást. Az a körülmény, hogy Miltiades kezdettől fogva kívánta a csatát, és hogy az tényleg az első napon, mikor a vezérlés sorrend szerint is őt illette, megtörtént, nagyban hozzájárulhatott annak a véleménynek kiala-

kulásához, hogy ő kezdettől fogva mindig a mellett volt, hogy a perzsákat minél előbb föltétlenül meg kell támadni, a mely vélemény kialakulása következtében az őt csatára készítő külső körülmény is feledésbe ment.

Ujabban az a vélemény terjed, hogy nem Miltiades volt a hadvezér, hanem Kallimachos polemarchos. Ha feltesszük, hogy a csata oka nem az volt, hogy Miltiadesen volt a sor a vezérletben, hanem, hogy a perzsák azt provocálták, akkor ennek lehetősége nincsen kizárva. Csakhogy a felhozott bizonyítékok e vélemény mellett nem elég erősek arra, hogy a herodotosi monda határozott állítását megdönthetnék. A mi különösen az Athenaion politeia tanúságát illeti, Macan szépen mutatta ki, hogy az nem hagyományon, hanem csak kombináción alapul.¹ Ellene pedig az szól, hogy az Alkmeonidák erre bizonyára célzást tettek volna és hogy a perzsa forrásokból szóló Ktesias is úgy tudta, hogy Miltiades volt a hadvezér.² De legyen bármiképen, a marathoni győzelem dicsősége egyedül Miltiadest illeti. Későbbi írónál található mesékből azt lehetne következtetni, hogy az akkori athéniak nagyon óvakodtak azt egyedül neki tulajdonítani. Így Plutarch³ szerint, mikor Miltiades olajág-koszorút kért, a dekeleai Socharés neki azt felelte, hogy ez a kitüntetés csak akkor illetné meg, ha egyedül győzött volna. Aischines⁴ szerint még csak koszorút sem mert kérni, hanem csak azt kérte, hogy a Stoa Poikilében az ő képe alá nevét írják, de az athéniak még ezt sem tették meg. Macan helyesen jegyzi meg, hogy ez csak anekdota, a mely abból eredt, hogy a képen a portrait alá a név nem volt odairva. Éppen ezek az anekdoták mutatják, hogy azok, a kik azokat kitalálták és tovább mesélték, teljesen és egyedül Miltiades kizárólagos érdemének tartották a marathoni győzelmet. A polgári önérzet tiltakozott ugyan az ellen, hogy a dicsőség egyedül neki jusson; de éppen ezzel a tiltakozással elismerte, hogy vele abban senki sem osztozkodott.

HEINLEIN ISTVÁN.

¹ Macan i. h. II. 199. 200. — ² Ktesias. Pers. 18. — ³ Plut. Kimon. 8. Macan szerint ez az anekdota Stesimbrotostól ered. —

⁴ Aisch. c. Ctesiphon. §. 181—186.